

SAKRALUSIS VOKĖS KRAŠTOVAIZDIS TOTORIŲ GYVENIMO PASAKOJIMŲ GEOGRAFIJOJE

dr. Lina LEPARSKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

E-mail: lina.leparskiene@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5057-8351>

Santrauka. Straipsnyje Vokės kultūrinis kraštovaizdis nagrinėjamas kaip totoriška erdvė iš dvasinės kultūros perspektyvos. Trys skirtingi jos patyrimo būdai pristatomi nagrinėjant XVII a. katalikiškos raštijos formuojamus vaizdinius ir XXI a. Vokės apylinkėse užrašytus totorių gyvenimo pasakojimus. Prieš keturis šimtus metų kontrreformacijos idėjų sklaidos įkarštyje inicijuota katalikų piligrimystės į Trakus tradicija kūrė naujas Vilniaus ir Trakų kraštovaizdžio reikšmes ir darė įtaką kaimynystėje gyvenančių konfesinių grupių santykiams. Šis metas paliko atgarsį istorinėje atmintyje, tačiau kasdienėje kultūroje tarpusavio santykius lėmė ne tik neišvengiamai egzistuojantys religiniai ir etnokultūriniai skirtumai, bet ir panašumai. XXI a. užrašyti vietinių totorių gyvenimo pasakojimai leidžia vertinti Vokės slėnį kaip totorių piligrimystės erdvę, patiriamą fiziškai ar atmintimi keliaujant po esamas ir išnykusias totorių mečetes, kapines, kur susitinkama su savais, taip išgyvenant bendrystės šventę. Raštijoje ir sakinėje medžiagoje aptinkami totorių gydymo magijos atvejai pristato Vokės apylinkes kaip traukos vietą, kur įvairių konfesijų žmonės ieškodavo išsivadavimo iš sunkiai įveikiamų negalių.

Raktiniai žodžiai: Vokės upės slėnis, kultūrinis kraštovaizdis, piligrimystė, faldžėjai, gydymo magija, kapinių (*miziarų*) lankymas.

Lietuvos totorių¹ kultūrą įdomu tyrinėti iš kultūrinio kraštovaizdžio perspektyvos, nes šios tautos atstovai daugybę šimtmečių telkėsi ir gyveno bendruomenėmis tose pačiose vietovėse. Kairiojo Neries intako Vokės slėnis yra viena seniausių tokių vietovių. Šiuo metu totoriais save laikančių žmonių gyvena Keturiasdešimt Totorių kaime ir Grigiškių dalimi tapusiuose Afindevičiuose, taip pat Pagiriuose, kur dėl patogumo pradėta keltis tik XX a. antroje pusėje. Tačiau palei upę išsidėčiusių gyvenviečių vardynas liudija gerokai intensyvesnį totorių gyvenimą šioje

1 Straipsnyje turimi omenyje vietiniai totoriai, laikyti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais apsigyvenusiu totorių palikuoniais. Jiems turėtų būti priskiriami ir vėliau šiose teritorijose per santuokas ar kitais būdais apsigyvenę totorių tautos atstovai, priėmę vietinės tapatybės kultūrinius kodus. Lauko tyrimų metu apie tokius asmenis kalbėta, dalis jų šiuo metu yra aktyvūs bendruomenės nariai.

erdvėje praeityje: Didžialaukis, Merešlėnai, Kaišalakai, Melekonys, Kozaklarai, Kazbėjai, Liudvinavas-Prudėnai ir kiti tik istoriniuose šaltiniuose berandami kaimų ar dvarų pavadinimai. Vietos totoriai tas gyvenvietes vadina *akólicomis* ir dažniausiai taiko slaviškus jų pavadinimų atitikmenis², laikytinus reikšminga kraštovaizdžio atminties paveldo dalimi. Ypač svarbus yra rusėniškas pagrindinio šių vietų totorkaimio ir parapijos centro iki šiol vartojamas pavadinimas *Sorok Tatory* (t. y. Keturiasdešimt Totorių kaimas), žinomas jau nuo XVI a. ir liudijantis totorių išsisknijimą naujoje kultūrinėje terpėje. Skirtingu laiku upės slėnyje stovėjo penkios mečetės, kone visur būta totorių kapinių.

Vokės slėnį kaip totorišką kraštovaizdį galima tyrinėti sekant morfologiniais ir geografiniais bruožais, nagrinėjant vietovės strateginę reikšmę, fiksuojant senųjų *akolicų* ir *miziárų*³ (t. y. kapinių) pėdsakus. Sakytiniai ir rašytiniai naratyvai atveria semantinius aplinkos ženklus ir provokuoja kelti hermeneutinio pobūdžio klausimus apie tai, ką totoriams reiškia gyventi čia, kaip jie jautėsi skirtingais laikais, kokios vietos bei įvykiai praeityje ir šiomis dienomis reikšmingi bendruomenei, atskiriems jos nariams. Norint suprasti, kas šiai erdvei teikia „totoriškumo“ šiais laikais, įvardyti turkiškos kilmės toponimus ar nurodyti tikslų totoriams save priskiriančių gyventojų skaičių nepakanka. Vietų prasmes tyrinėjantys mokslininkai pastebėjo, kad tikintis apie jas išgirsti iš vietos gyventojų, tiesūs klausimai apie konkretaus objekto reikšmę nepasiteisina, nes neatliepia autentiško vietos gyventojų ryšio su jį supančia aplinka. Gerokai efektyvesnė pasirodo esanti gyvenimo pasakojimų prieiga, kai žmonės apibūdina reikšmes, kylančias iš jų subjektyvios patirties. Kartografuojant atminties naratyvuose paminėtas vietas, galima nagrinėti kultūrinio kraštovaizdžio geobiografiją⁴, atskleidžiančią žinių ir reikšmių išlikimo bei jų perdavimo būdų geografiją⁵.

Etnologija, folkloristika, kultūros antropologija, ko gero, yra vienintelės disciplinos, leidžiančios metodiškai žengti bent nedidelį žingsnį iš paradigmos, kur totoriai yra „jie“, į tą, kur kalbama iš „mes“ pozicijos. Tai senas geras ir, turbūt, nepamainomas kultūrinio reliatyvizmo požiūris, kurio trūkumas nemaža dalimi lemia, kad istorinės atminties apie totorius komunikacijoje sukasi nuo XIX a. lenkų ir lietuvių akademinės raštijos suformuotos žinios, tarytum įpareigojančios

2 Vyresnieji vietos gyventojai vietovardžius taria slaviškai: Wielkopole, Mereszłany, Kiszłak, Melechowcy, Sorok Tatory, Chasbiejewicze, Ludwinowo, Afindewiczi (plačiau apie totorišką Vokės erdvę sakytinėje atmintyje žr. L. Leparskienė, 2022).

3 Paprastai literatūroje rašoma *mizar*, bet šiuo atveju transliteruojama pagal tarimą vietoje (plg. R. Račiūnytė-Paužolienė, A. Lukauskaitė, 2012, p. 51).

4 M. Nugent, 2008, p. 52–53.

5 H. Yacobi, C. Misgav, 2018.

aiškinti, kuo šie kitataučiai „ne krikščionys“ ypatingi, kaip čia atsirado, kodėl prado kalbą ir panašiai. Nuo 2016 m. iki 2021 m. pabaigos su pertraukomis vykdant folkloristinius tyrimus Grigiškėse ir Keturiasdešimt Totorių kaime⁶, čionykščiai totorių kilmės žmonės paskatino aplankyti visas jų pasakojimuose minimas vietas, kai kurie į jas lydėjo. Dalis tų vietų iš pirmo žvilgsnio neturi jokių apčiuopiamų totoriškų ženklų, tad atpažinti ir lokalizuoti jas buvo įmanoma tik pasitelkus žodžiu perduotą atmintį. Vokės žemėlapis vietos totorių naratyvuose iškilo ne tik kaip gyvenamoji erdvė, bet ir kaip sakrali realija, kur praeityje nutikdavo ir dabar tebenutinka nepaprastų, dvasinių patirčių laukui priskirtinų nutikimų.

Pagarba laidojimo vietoms, jų lankymas tarsi sukabina esamas ir išnykusias totoriškas vietas ir leidžia kalbėti apie tokį erdvinį Vokės būvį, kuris skiriasi nuo istorinio ir krikščioniškų naratyvų padiktuotos šios erdvės sampratos. Remiantis ja Vokės kultūrinis kraštovaizdis įprasminamas krašto, paribio, pereinamos teritorijos semantika – tai abstrakti Vytauto laikais totorių – karių apgyventa teritorija, „kitatikių“ erdvė ar tiesiog keliaujant iš Vilniaus į Trakus, Kauną ar Gardiną kertama vieta. Kontrreformacijos metu totoriai (ir visi kiti ne katalikai) dargi tapo paribio žmonėmis dėl tikėjimo; tokio požiūrio diegimas sutapo su XVII a. pradžioje inicijuota piligrimystės iš Vilniaus į Trakus tradicija, kuri tvirtino krikščionišką santykį ir su pakeliui esančiomis vietomis. Totoristikos tyrinėtojams iš šio laiko gerai žinomas 1616 m. publikuotas Petro Čiževskio (Piotr Czyżewski) paskvilis „Alfurkan Tatarski prawdziwy na czterdziestu cześci rozdzielony“ (Tikrasis totorių Alfurkanas, padalytas į keturiasdešimt dalių)⁷. Kalbant apie Vokės kultūrinę erdvę šio darbo apeiti neįmanoma, nes esminiai dramatiniai siužeto įvykiai nutinka būtent čia, arba kažkur tarp Vilniaus ir Trakų. P. Čiževskis tapo svarbiu veikėju kuriant katalikiškomis reikšmėmis įprasmintą Trakų apylinkių kraštovaizdį, iš kurio norėta ištrinti „pagoniškus“ ženklus.

Tyrimo metu paaiškėjo, kad aptariamai įvykiai gyvuoja kai kurių totorių istorinėje atmintyje. Vienas jų kalbėjo apie vandališko elgesio pėdsakus ir prie Vokės, kai ir čia esą buvo naikinamos mečetės; ši tema susipina su kitais motyvais apie sovietmečiu sunaikintas kapines. Apskritai pasakojimai apie esamas ir buvusias totorių vietas leidžia kalbėti apie išskirtinai totorišką Vokės kraštovaizdžio patirtį – upė šiai tautybei nėra kertamas gamtos objektas, ji yra steigiančios erdvės ašis,

6 2020 m. tyrimai atlikti pagal Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos finansuotą ir Lietuvos UNESCO komisijos sekretoriato administruotą projektą „Šimtmečių ženklai Lietuvos totorių šventėse ir atmintyje“. 2021 m. tyrimai ir straipsnis parengtas įgyvendinant tarptautinį projektą „Re-storied Sites and Routes as Inclusive Spaces and Places: Shared Imaginations and Multi layered Heritage“.

7 P. Czyżewski, 2013.

sujungianti gyvenvietes, kapines, istorinį laiką. Moterų atsiminimai apie dar neseniai praktikuotus (ir galbūt tebepraktikuojamus) gydymus užkalbant paskatino dar kartą atkreipti dėmesį į „Alfurkano“ tekstą kaip į dokumentą, teikiantį svarbią medžiagą apie totorių gydymo magiją – tiksliau, ją išmaniusius žiniuonis faldžėjus. Gebėję išgydyti ne tik sunkiausias kūno, bet ir sielos ligas (kaip apsėdimas ar beprotystė), šie išskirtiniai asmenys kūrė traukos lauką pagalbos ieškantiems žmonėms.

Antroji mylia – Vokė

XVII a. pradžioje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) įvyksta pirmasis piligriminis žygis. Jis sujungia Vilniaus ir Trakų miestus, kurdamas naują santykį tarp jų, keisdamas kraštovaizdžio reikšmes ir kartu darydamas įtaką santykiui tarp valstybėje gyvenančių konfesinių bendruomenių. Eidami Švenčiausiosios Mergelės Marijos keliu maldininkai regėjo ir „bedievių“ ženklus aplinkoje bei reagavo į juos. Į akiratį pateko islamą išpažįstantys totoriai, jų mečetės ir gyvenvietės prie Vokės upės ar Trakuose. Bet tam, kad žmonių sąmonėje gimtų skirtis tarp to, kas teisinga ir kur tyko pavojus tikrajam tikėjimui ir išganymui, reikėjo dalyką išmanančių asmenų pastangų ir atitinkamos retorikos. Skaitydami „Alfurkaną“ galime įsivaizduoti, kaip įvairiais pamokslais iš Vilniaus į Trakus einantys piligrimai buvo kurstomi atlikti tokį kraštutinį tikėjimo gynimo aktą kaip Trakų mečetės sudeginimą. Galima spėti, kad stabtelėjus prie Vokės taip pat buvo kalbama apie čia gyvenančius musulmonus (žr. įkliją Nr. VIII).

To laiko dvasią ir vertybines nuostatas liudija kitas svarbus kūrinys – 1622 m. Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus (Mathiae Casimiri Sarbievii) epodžių ciklas „Quattuor leucae Virginis Matris“ (Keturiuos Mergelės Motinos mylios arba Vieša iškilminga procesija į dieviškosios Mergelės Motinos Trakų bažnyčią)⁸. Abu aptariamais darbais priklauso katalikų plunksnai, yra inspiruoti kontrreformacijos nuotaikų ir asmeninių autorių nuostatų bei patirčių. Pirmasis gerai pažinojo Vilniaus ir Trakų apylinkių totorius, tai rodo etnologinę vertę turintys aprašymai, taip pat akistata su Vokės apylinkėse gyvenusiu žemvaldžiu Asanu Alejevičiumi (lenk. Assan Aleiewicz), kuris pristatomas kaip žudikas ir burtininkas, pas kurį autoriui teko gydytis drugį. Antrasis dalyvauja vienoje iš iškilmingų procesijų, jėzuitų rengtų iš Vilniaus į Trakų Švč. Mergelės Marijos bažnyčią, kur buvo gerbiamas su Vytauto atmintimi siejamas Dievo Motinos paveikslas. Poetas apgaubia šią garbinimo tradiciją asmeniniais

8 M. K. Sarbievijus, 1995.

išgyvenimais⁹. Nors totorių šiame kūrinyje M. K. Sarbievijus nė karto nemini, tačiau svarbi aplinkybė yra ta, kad jį įkvėpusi piligriminė eisena buvo skirta 1621 m. Abiejų Tautų Respublikos pergalei prieš Osmanų imperiją prie Dniestro tvirtovės Chotino paminėti. Būtent čia, Živilės Nedzinskaitės žodžiais tariant, vyko lemtinga „kryžiaus ir pusbėnūlio“ kova, kurios baigtis bent pusei amžiaus sustabdė musulmonų veržimąsi į Europą. Apie tai buvo kalbama garsiai, o jėzuitų kolegijų dėstytojai Sarbievijaus kūrybą naudojo kaip patriotizmą, ištikimybę tėvynei ir krikščioniškoms vertybėms ugdančius darbus¹⁰. Epodėse poetas apgieda kraštovaizdžio grožį, gimstantį iš krikščioniškų vertybių lobyno, bet kartu ši poetinė priemonė prisideda prie kovos prieš pusbėnūlį ar kitus priešiškus ženklus. P. Čiževskis tiesmukai išduoda už šio grožio slypinčią kovą, taip pat palikusių pėdsakų kraštovaizdyje, bandant trinti iš jo „pusbėnūlio“ ar kitus katalikybei priešingus ženklus. Jie abu dalyvauja erdvėkaitos procese, kurdami naujus naratyvus apie regimus gamtos ir architektūros objektus. M. K. Sarbievijaus epodėse ties Voke maldininkai įveikia antrąją mylią nuo Vilniaus, ilsisi prie jos šaltų vandenų, taip upė tampa Marijos garbinimo Lietuvoje žemėlapiu dalimi.

Reformacijos ir prasidėjusios kontrreformacijos išprovokuotos religinės kovos paskatino katalikus domėtis musulmonų liaudimi pirmiausia dėl misijinių interesų¹¹. Norėta juos atversti į „tikrą“ tikėjimą ir apriboti pilietines teises, kurių šie siekė. Būdami kolektyviniu valdovo vasalu, visas privilegijas ir teises totoriai gaudavo būtent iš jo, tačiau išsvajotų lygių teisių ši musulmonų šlėkta su katalikų bajorija dar neturėjo dėl pastarosios priešinimosi priimti į savo gretas pagal to meto sampratą bedieviais laikomą tautą. XVI–XVII a. valstybės sienas nuolat puldinėjantys totoriai taip pat kėlė įtampą. XVI a. antroje pusėje Mykolu Lietuviu pasivadinęs autorius už valstybės sienų gyvenusių totorių-priešų paveikslą dar piešė humanistine dvasia, pagarbiai, o „Alfurkano“ autoriaus retorika pasikeitusi – atrodo derama menkinti šalia taikiai gyvenančią tautą. Šitoks požiūris stebina lenkų tyrinėtoją Arturą Konopackį, kad po dviejų šimtų metų gyvenimo LDK ši negausi musulmonų bendruomenė vis dar pristatoma kaip svetima, nors ji nestatė didelių šventovių, nedalyvavo religiniuose debatuose ir iš esmės reiškėsi tik savo bendruomeniniame gyvenime¹². Paaštrėjimą galime priskirti laiko dvasiai, prisimindami Virginijaus Savukyno išnagrinetą Rykantų bažnyčios prakeiksmo

9 O. Daukšienė, 2005, p. 180.

10 Ž. Nedzinskaitė, 2011, p. 115–116.

11 J. Tyszkiewicz, 1989, s. 215.

12 A. Konopacki, 2013, p. 6–7.

atvejį, liudijantį XVII a. katalikų tendencijas kaltinti kitatikius ryšiu su šėtonu¹³. Ieškoti nepakantumo šaknų galima ir tradicinėje kaimo kultūroje, kur svetimtaučiams dažnai priskiriami demoniški bruožai. Pvz., mitologinėse sakmėse yra užfiksuotas velniavardis „totorius“¹⁴. Ne paskutinėje vietoje ir asmeninės autorių aspiracijos, neatskleidžiančios visuotinio požiūrio. Panašu, kad itin suinteresuoti kova prieš musulmonybę asmenys buvo su Trakais susiję įtakingi dvasininkai: tai piligriminio žygio organizatorius, Vilniaus vyskupas ir buvęs Trakų prepozitas Benediktas Vaina, taip pat P. Čiževskio vardu galbūt prisidengęs Senujų Trakų benediktinų vienuolyno abatas Tomas Pavlovskis¹⁵. Prie svarbių veikėjų galima priskirti ir Trakų kleboną Simoną Mankevičių (lenk. Symon Mankiewicz).

Trakų klebonas pateikia kiek kitokį katalikiškos pozicijos naratyvą – 1645 m. išleistame leidinyje „Kościół farski Trocki, cudami Przenaśwetszey Bogarodzice Panny Maryey objaśniony a prez xiędza Symona Mankiewiczza biskupstwa Zmudzkiego dyocesiana nowo na świat wystawiony“ (Trakų Dievo Motinos stebuklai...) aprašo stebuklą – totoriui nutikusį „antgamtinio gerumo veiksmą“ prie maloningojo Trakų Dievo Motinos paveiklo:

Vienas totorius, vardu Abraomas Vanagielis iš Trakų valsčiaus, sunkiai sirgdamas, dėl savaimės užpuolusios ligos visai nevaldė rankos ir niekaip negalėjo palengvinti nepakeliamų skausmų. Tad girdėdamas iš teisingo tikėjimo krikščionių ir pats gerai prisižiūrėjęs, kaip dažnai iš Švenčiausiosios Dievo Motinos įvairūs asmenys patiria stebuklingų geradarysčių, pradėjo netikinčiojo musulmoniška kalba prašyti Palaimintosios Mergelės pagalbos. Davęs įžadus Trakų paveiklui, pirmiausia pasiuntė ranką, nulipdytą iš vaško pagal savosios rankos išvaizdą: skaudančios ir sudžiūvusios. Paskui Palaimintoji Mergelė, nesibjaurėdama nepadorių jo atodūsių, [...]. Totoriui [...] grąžino sveikatą, [viena] ranka jau pasveiko, o nudžiūvusioji atgijo.¹⁶

Stebuklo aprašyme nesunku pastebėti dvasininko nuostatų: totorius pristatomas kaip „pagonis“, jo malda apibūdinama kaip „nepadorūs atodūšiai“, o stebuklas esą įvyksta ne iš besąlygiškos malonės, tačiau tikintis to žmogaus atsivertimo.

13 V. Savukynas, 2012. Aplinkybė, kad šventovė XVI a. buvo statyta kalvinizmą išpažinusių Tolvaišų, tapo pretekstu aiškinti ten vykstančius antgamtinius reiškinius, prasidėjusius šventovę perėmus dominikonams, – mišias ten laikę kunigai netrukus mirdavo.

14 D. Liutkevičienė, B. Palovienė, 2021; B. Jasiūnaitė, 2018, p. 178, 181; L. Anglickienė, 2006, p. 236.

15 T. Bairašauskaitė, 2021, p. 375, 385.

16 S. Mankiewicz, 2013, p. 22.

Įvykio dangiškų motyvų autoriui iš tiesų nepavyksta visiškai suvokti, jis tiesiog jaučia pareigą tą panaudoti propagandos sumetimais. Šis išgydymas, taip pat P. Čiževskio pristatomas neįvykusio pasveikimo atvejis, kai totorius užkalbėjimu gydė krikščionį, kalba apie galimybes, kurių ieškodavo (ir tebeieško) žmonės, norėdami išsivaduoti iš negalios – rizikuodavo pažeisti ribas ir savos religijos padiktuotas etines taisykles. Trakų ar Vokės apylinkės iki šių dienų yra daugiakonfesės ir daugiatautės, tad žmonėms čia dažnai tekdavo peržengti natūraliai tarp skirtingų bendruomenių egzistuojančias ribas, kuriant savitą lokalinę tikrovę.

Faldžėjai prie Vokės

Svarbus Lietuvos totorių islamo reiškinyms yra gydymo magija. Ji praktikuojama dar ir šiais laikais, nors ir gerokai sumenkusi, pirmiausia todėl, kad itin sumažėjo arabiškais rašmenimis gebančių skaityti ir rašyti asmenų, taip pat knygų, iš kurių būtų galima išrašyti tinkamas maldas ar užkalbėjimus¹⁷. Juolab nebesutiksime išskirtinę vietą totorių visuomenėje kadais užėmusių raštingų, religingų, astronomiją išmanančių, ateitį nuspėti gebančių ir demonų pasaulį pažįstančių faldžėjų. Pasak faldžėjų tapatybę nagrinėjusio Mareko M. Dziekano, tokių žmonių egzistavimas yra originalus, išskirtinis religinis ir etnografinis fenomenas, žinomas tik Lenkijos, Lietuvos ir Baltarusijos islame. Tai mįslinga figūra, peržengianti normatyvinio islamo kultūros lauką, tačiau reprezentuojanti šių kraštų islamo savitumą. Gydydami jie nenaudojo vaistinių augalų, tik žodžio magiją¹⁸, taip pat stiprią valią, kuri teikė jiems charizmos. S. Kričinskis žymiausiųjų totorių faldžėjų ir žiniuonių sąrašą pradeda nuo minėtojo Asano Aliejevičiaus, pas kurį jaunam P. Čiževskiui esą teko gydytis drugį štai tokia metodika: ant lapelio buvo užrašytas užkalbėjimas, tą lapelį reikėjo suplėšyti skiautelėmis ir tris dienas smilkytis dūmais:

Drebuli, o drebuli, jei tuoj pat neapleisi šio žmogaus, (pvz.) Elenos sūnaus Jono, kurį šiuo vardu vadins arba krikštys, tad žinok tikrai, Ponas Dievas būtinai nuleis tave į pragarą kartu su Fironu, Niemrotu, Šetamonu ir šėtonu.¹⁹

17 I. Сынкова, 2017, с. 191; И. Сынкова, 2014, р. 188.

18 М. Дзекан, 2014, р. 221, 226.

19 Vertimas į lietuvių kalbą cituojamas iš T. Bairašauskaitės parengto S. Kričinskio darbo „Lietuvos totoriai“ lietuviško leidimo (S. Kričinskis, 1993, p. 244). Tekstas originalia lenkų kalba: „Trząsca a trąsca, jeśli tego człowieka, (naprzykład) Jana, Heleny syna, którego tymi słowami nazywać albo krzcić będę, zarazem nie pokiniesz, tedy wiedz o tym pewnie, pokinie ciebie Pan Bóg w jedno piekło z Fironem, z Niemrotem, z Szetammom i z Szejtanem nie inaczej“ (iš P. Czyżewski, 2013, s. 57).

Vien užsiminimas apie ketinimą gydytis pas totorių (ir bent vieną įvykusį seansą) rodo, kad ištikus bėdai net aršus katalikas rizikavo savo sielos išganymu, ieškodamas pagalbos krikščioniško pasaulio užribyje. Nors negalime patvirtinti, kad visus aprašytus dalykus autorius patyrė pats, tačiau tyrinėtojai neabejoja, kad jis dalyką išmanė, pažinojo Vilniaus ir Trakų apylinkes²⁰, kur gyveno daug totorių, galbūt labiau už kitų tautybių ir tikybių asmenis šiose vietose garsėjusių gebėjimais burtininkauti²¹. Jei P. Čiževskis iš tiesų buvo Senųjų Trakų benediktinų vienuolyno abatas, tokias pareigas einantis asmuo turėjo išmanyti ganytojiškam darbui svarbią medžiagą apie žmonių papročius ir valdyti grėsmes, kylančias liaudies sąmonėje dar neišsisknijusiai katalikybei. Užkalbėjimo formulė primena baltarusių ir lietuvių užkalbėjimus išvarant ligą, nurodant, kur ji siunčiama²². Kitos vardijamos priemonės, kaip lapelio su išrašyta magine formule smilkymas ar giedojimas, taip pat demonų vardų nurodymas liudija, kad autorius, net jei ir kompiliavo tekstą, su totoriškais praktikomis buvo susipažinęs. Tai, kad malda užrašyta lenkiškai, gali būti ir teksto adaptavimo pasekmė, ir naujos sociolingvistinės tikrovės atspindys, kai LDK gyvenantys totoriai perėmė vietines kalbas.

P. Čiževskio dėka tikras ar menamas Alejevičius tapo Vokės apylinkių istoriniu vietos genijumi, pristatančiu kadaise totorių visuomenėje svarbią faldžėjų grupę. Šis asmuo labiau atitinka kontroversiško asmens, kokiais dėl santykio su demonų pasauliu laikyta ir totorių bendruomenė, prototipą²³. Neatskirama šio asmens tapatumo dalis, kad jis yra stambus žemvaldys, greičiausiai kilmingas totorius – tad iš prigimties žinojo savo vertę ir pasitikėjo savosiomis bei antgamtinėmis galiomis, kurias, pasak „Alfurkano“ autoriaus, pasitelkė ne tik žmonėms gydyti, bet ir savo turtams didinti.

Svarbiam totorių bendruomenės sluoksniui priskirtinas ir S. Kričinskio minimas faldžėjams priskirtinas asmuo – tai XIX a. pabaigoje gyvenęs Keturiasdešimt Totorių kaimo mula Jonas Suleimanovičius (lenk. Jan Suleimanowicz)²⁴. Jis dėl savo dvasinės veiklos sudaro visiškai kitokio asmens, nė iš tolo nepanašaus į grėsmingąjį Alejevičių iš XVII a., įspūdį. Tačiau Kričinskio tekste jam suteikiama vienintelė frazė „Atriškite jį!“ (išarta atvedus sunkiai tvardomą dvasinį ligonį) apibūdina jį kaip valingą asmenį, turėjusį galią akimirksniu išgydyti pamišėlius. Į Vokės apylinkes Suleimanovičius sutraukdavo daugybę žmonių.

20 T. Bairauskaitė, 2021, p. 377.

21 Drugio gydymo metodus užkalbėjimais ir kitokiais liaudies magijos būdais išmanė įvairių tautybių vietos gyventojai (plg. A. Skujytė-Razmienė, 2016, p. 26–34).

22 Plg. D. Vaitkevičienė, 2008, p. 29–56.

23 M. Aleksandrowicz, 1935, s. 371; М. Дзекан, 2014, p. 216.

24 S. Kričinskis, 1993, p. 246.

Rašytinės žinios apie vėliau šiose vietose gyvenusius asmenis nutrūksta, o spragą kiek užpildo pastarųjų metų lauko tyrimai. Vyresnio amžiaus moterys iš Keturiasdešimt Totorių kaimo išvardijo keletą gydyti mokėjusių ir tuo tebeužsiimančių totorių iš Vokės ir Yvijos²⁵ apylinkių: „бабушка Соня, дядюшка Адасть, тетя Хода, Ромусева“ (liet. močiutė Sonia, diedulė Adasius, teta Choda, Romusiova). Tai mokėjo daryti ir dviejų seserų senelis Alėjus Mustafovičius Šabanovičius (rus. Алей Мустафович Шабанович). Šis asmuo kilęs iš Murauščiznos *akolicos*, tačiau dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą su šeima persikėlė į Keturiasdešimt Totorių *akolicą*, kur būta mažiau prekybinės konkurencijos su kitais totoriais ir gerokai arčiau Vilniaus miesto turgūs. Vyresnioji sesuo pati daug syk girdėjusi ilgai trukdavusius senelio pokalbius su jų tėvu apie įvairius gydymo atvejus, o jaunesnioji sugėrė į atmintį močiutės perpasakotus įvykius. Kalbant su jomis abiem, buvo galima atkurti gana išsamų šio asmens portretą ir gydymo metu vykusių dramą. Paklausus, ar teko girdėti tokį įvardijimą kaip „faldžėjus“, išsyk sureagavo vyresnioji, atsiminusi, kad pats senelis save taip vadino ir mokėdavo atverti falą. Įspūdingiausias, šeimos istorija tapęs išgydymo atvejis panašus į egzorcizmą, o moterys jį papasakojo kiek skirtingai. Štai jaunesniosios variantas:

Мой дедушка умел. Вот этот Алеша Шабанович – Алей Мустафович, который прожил 105 лет, моей мамы папа. Ну, привезли к нему с Стауксюнов Радэцкого Беляся. А эта старая Радэцкая и моей мамы мама, они назывались Аиши. Они из Ивья, они были *перепеванные ахрэти* – как сестры родные. И вот у нее заболел Белясь, сын [...]. И привез к моему деду в Сорок Татары, говорит: «Ты помоги, спаси моего сына!». А у него было сильный испуг, у Беляся этого. Дедушка, значит, его положил вот так – и давай молится, читать вот эти *молитвы спасенные*. Читает, читает эту молитву – и только слышит, видит, что этот больной... Крутит его, и так вот кричит: «Я тебя не боюсь, я тебя не боюсь!». Тот так что-то говорит. А дедушка все равно читает эту молитву. А потом, говорит, *стрельнула бэлка* и что-то выскочило! И он поправился, Белясь, жил долгую жизнь...²⁶.

25 Kai kurie asmenys yra kilę iš šios gyvenvietės.

26 Liet. „Mano senelis mokėjo. Štai tas Alioša Šabanovičius – Alėj Mustafovič, kuris gyveno 105 metus, mano mamos tėvas. Na, atvežė pas jį iš Stauksiūnų Radeckį Beliasių. O toji senoji Radeckaja ir mano mamos mama buvo Aišos. Jos iš Ivijos, jos buvo tarsi tikros seserys. Ir štai susirgo jos sūnus Beliasius [...]. Ir atvežė pas mano senelį į Keturiasdešimt Totorių kaimą, sako: „Tu padėk, išgelbėk mano sūnų!“ O jis turėjo stiprų išgąstį, Beliasius tas. Senelis, vadinasi, paguldė jį taip – ir ėmė melstis, skaityti tas gelbstinčias maldas. Skaito skaito tą maldą – ir tik girdi, mato, kaip tas ligonis... Suka jį, ir taip šaukia: „Aš tavęs nebijau, aš tavęs nebijau!“ Kažką panašaus tasai sako. O senelis toliau skaito tą maldą. O vėliau, sako – šovė balkis ir kažkas iššoko! Jis pagijo, Beliasius, gyveno ilgą gyvenimą...“

Vyresnioji sesuo papildė, kad Beliasių atvežė surišta, nes jis ėjo iš proto, bėgdavo, rėkdavo, elgdavosi agresyviai ir galėjo ką nors užmušti. Negalios diagnozė – *padvėjus* (rus. *подвеванный*), priežastis – kai perpučia blogas vėjas (sūkurys) ir tokiu būdu užvaldo pikta dvasia. Melsdamasis senelis skaitė gelbstinčias maldas (rus. *спасенные молитвы*) – tai yra duajus, iš Korano ir chamailų, taip pat *siufkavo* ir *pūtė* (rus. *сюфкал, что-то над ним дмукал*). Galiausiai išėjusi pikta dvasia su jėga išplėšė skylę lubose. Po viso seanso ligonis užmigo ramiu saldžiu miegu, o pabudęs pats paprašė būti atrištas; senelis tai padarė tik tada, kai įsitikino, kad giminaitis kalba kaip sveikas žmogus. Į klausimą, iš kur senelis turėjo tokią galią, seserys atsakė, kad priežastis slypi prigimtyje ir kraujyje:

Слабокровный этого не сделает. У кого слабая кровь не делает. Только тот, у кого сильная кровь. Который владеет большой силой!²⁷

Kitą pasakojimą vyresnioji dėsto apie tai, kaip senelis iš demonų nagų išgelbėjo du netolimame kaime gyvenusius žydus. Jų religijoje esą yra tokia „baisioji naktis“ (rus. *страшная ночь*)²⁸, kai piktoji dvasia paima vieną žydą ir išsineša jį į pražūtį. Būtent tokią naktį jis surado vargšus demonų iškankintus žmones gretimame Pagirių miške, išėjęs ten rinkti malkų. Kitų atvejų, kad gydytų kitatikius, nežinojo, bet neabejojo, kad prireikus padėdavo.

Два раза ему пришлось спасти [...]. Их занесла нечистая сила между двумя деревьями – такие бывает растут деревья большие, дедушка рассказывал, от так они соединяются. Между этими двумя деревьями затолкал одну еврейку, и она там доходила, мучалась. А это было близко от дедушкиной хаты этот лес [...]. На хуторе, в Погирияском лесе этом. У Рэкса. И вот дедушка пошел по дрова, и слышит человек стонет: «Ой. Ой». Ближе, ближе дедушка подходил, слушал, и видит силуэт знакомый. Подошел и разговаривает с ней, молится. Молиться надо. И ветер, говорит, поднялся, такой шум. Он с молитвой подошел, и говорит по человечески этому дереву: «Как ты занес, как ты оставил там, так ты сними и принеси, отпусти

- 27 Liet. „Silpnakraujis to nepadarys. Kas turi silpną kraują, nepadarys. Tik tasai, kurio kraujas stiprus. Kuris turi didelę jėgą!“
- 28 Liaudies pasakojimas apie tokią naktį užrašytas Baltarusijos teritorijoje, Zieteloje, kur viena moteris liudijo, kad tada žydai eidavo į mišką, kur pasistatydavo palapines (rus. *шалашики*), sėdėdavo ten, ir kažkas tą naktį turėdavo prapulti (<https://shtetlroutes.eu/en/dzyatlava-cultural-heritage-card/>). Šis paaiškinimas leidžia numanyti, kad turima omenyje Palapinių šventė Sukotas, turinti priminti žydų klajones Sinajaus dykumoje. Tomis dienomis religingi žydai stato laikinas palapines, kuriose ir gyvena.

на землю этого человека». Он по имени назвал, он знал, как они называются... соседние же. [...] И что вы думайте – он молился молитвой, усердно молился, и приказал ему снять, нечистику, этого человека. Он снял, и поставил около него, но сам не показывается. Он ее рас, взял и занес домой эту женщину. Она была измучена, но еще жива. Потом на следующий год мужчину спас [...]. Так тот целый год к деду приходил [у окна] и говорил: «Отдай мне мое».²⁹

Anūkių atmintyje šis „stipraus kraujo žmogus“, galėjęs įsakinėti piktosioms dvasioms, buvo tiesiog „senelis Alioša“ (rus. *дедушка Алевша*). Tai buvo pamaldus senolis, nepaleisdavęs iš rankų šventos knygos, niekada nekėlęs balso, vasaromis dėvintis iš savo išaugintų ir apdirbtų linų austus ir siūtus baltus drabužius, augino barzdą, dariusią jį panašų į sentikį. Be to, kad mokėjo gydyti, jis buvo nepaprastai darbštus ir ūkiškas žmogus, savo vienkiemyje pastatęs dvigalę pirkią, tvartą, kluoną, iškasęs tvenkinį. Laikė gyvulių, augino įvairias kultūras, turėjo avilių, dirbo odas. Kitaip tariant, šis išskirtinis, stipraus kraujo faldžėjus savo gyvenimo būdu ir mąstymu buvo idealaus totoriaus ir musulmono vaizdinį atitinkantis žmogus.

Alėjus Mustafovičius vienintelis šeimoje rašydavo *hramotkas* – maldas ant popierėlio, kuriam mama pasiūdavo medžiaginį dėkliuką, kad vaikai galėtų pasikabinti ant kaklo. Jam mirus, neliko kam atlikti šį veiksma, nes tam pirmiausia reikėjo ne tik bent minimalaus religinio raštingumo, bet ir atitinkamo pašaukimo. Pasak I. Synkovos, XX a. pabaigoje šventas knygas galinčių perrašinėti asmenų buvo galima sutikti išimtinai tik Vakarų Baltarusijos teritorijoje. Iš jos pateiktų tokių žmonių dosjė su informacija apie tradicijos perdavimą ir jos praktikas tik keli rašydavo *nuskas*³⁰, *duaėjus* ar apsaugą teikiančias *hramotkas*. Pašaukimą ar polinkį tokiam gydymo būdui turintys asmenys paprastai domisi ne tik savo kultūroje

29 Liet. „Jam du kartus teko išgelbėti [...]. Juos piktoji dvasia užnešė tarp dviejų medžių – senelis pasakojo, kad auga tokie didžiuliai medžiai, štai taip jie susijungia. Tarp tų dviejų medžių įspraudė vieną žydę, ji ten baigėsi, kankinosi. O tasai miškas buvo netoli senelio namo [...]. Vienkiemyje, tame Pagirių miške. Prie Rekso. Ir štai senelis išėjo malkų, ir girdi žmogus dejuoja: „Oj. Oj.“. Senelis priėjo arčiau, klausėsi, ir žiūri, kad matytas siluetas. Priėjo ir kalbasi su ja, meldžiasi. Reikia melstis. Ir, sako, vėjas pakilo, triukšmas toks. Jis prisitartino su malda, ir kreipiasi į tą medį kaip į žmogų: „Kaip tu užkėlei, kaip tu palikai ten, taip tu nukelk ir nunešk, paleisk ant žemės tą žmogų.“. Jis vardu įvardijo, nes žinojo jų vardus... kaimynai gi. [...]. Ir ką gi jūs manote – jis malda meldėsi, iš širdies meldėsi, ir įsakė jam nuimti, netyrajam tam, žmogų tą. Jis nuėmė ir pastatė šalia jo, bet pats nepasirodė. Jis op – paėmė ją ir nunešė namo tą moterį. Ji buvo iškankinta, bet dar gyva. Po to kitais metais vyrą išgelbėjo [...] Tai tas visus metus ateidavo pas senelį prie lango ir sakydavo – „Atiduok kas man priklauso“.“

30 И. СЫНКОВА, 2014, с. 189.

tarpstančiomis užkalbėjimų metodikomis, bet ir kaimynų praktikuojamomis. Arabiškai vaikystėje skaityti išmokusi Alėjaus Mustafaovičiaus anūkė kurį laiką iš seno šeimos chamailo (vadina jį rus. *Малвинский хамайл*) išrašydavusi nuskas (t. y. gydančius ir apsaugančius tekstus ant popierėlio) asmeninems reikmėms. Šis perrašymo veiksmas taip pat turi būti interpretuojamas kaip maginės apeigos dalis. Antai G. Miškinienės publikuotame nuskomis gydančios moters iš Švenčionių krašto pasakojime taip ir nurodoma, kad kažkas pasakė, jog ši „rašanti nuo išgąščio“ (rus. *Кто то ей сказал, что я от спужания пишу*)³¹.

Vokės apylinkėse pokalbininkų minėti šiandien totorių praktikuojami gydymo metodai užkalbant sviestą ar vandenį vertinami kaip naujoviški. Po Antrojo pasaulinio karo miręs Alėjus Mustafaovičius, ko gero, buvo paskutinis senąsias faldžėjų žinias naudojęs asmuo, tarytum užbaigiantis P. Čiževskio pradėtą naratyvą apie šių apylinkių totorius žiniuonis. Visų pristatytų ir mums nežinomų Vokės apylinkėse gyvenusių faldžėjų ir užkalbėtojų atvejai skatina kalbėti apie šią erdvę kaip traukos vietą, kur įvairių tikybų žmonės keliaudavo su viltimi išgyti. O mes taip ir nesužinosime, kodėl uolus katalikas P. Čiževskis nutarė gydytis pas totorių ir kodėl to gydymo nutarė netęsti – ar dėl to, kad išgirdo tariant šėtono vardą, o gal visas procesas jį įbaugino ir pakurstė jau tūnojusią neapykantą. Jei tai iš tiesų vyko, o nebuvo autoriaus sumaniai sukonstruota, galėtume tik spėti apie nepasisekusį dviejų kultūrų susitikimo ir galbūt ribų pažeidimo rezultatą. Taip pat nesužinosime, kaip piligrimystę į Trakus vertino kiti pasveikusio totoriaus gentainiai. Kad ne visada (ar ne visais atvejais) pagalba kitatikiams buvo toleruojama, matome iš Mustafos Aleksandrovičiaus pateikto pavyzdžio apie nutikimą Muraušczinoje, kur du garsūs faldžėjai sunkiai sergančiai grafaitei pakabino raštelį su duajais. Mergina pasveiko, tačiau gydytojai už šventvagystę sulaukė bausmės – abu tragiškai žuvo³².

Jei remsimės vietinių Vokės totorių pasakojimais, XX a. santykiuose tarp kaimynų krikščionių ir musulmonų pamatysime teigiamai susiklosčiusių santykių paveikslą: sutarimą, pagarbą, vienas kito tikėjimo pažinimą. Tai ypač linkusios pabrėžti moterys, su neslepiaumu džiugesiu lipdydamos panašaus motyvo naratyvą apie tai, kaip skirtingų tikybų žmonės nedirba per vieni kitų didžiąsias religines šventes ir netgi kartu jas švenčia. Kita moteris, lygindama krikščionių ir musulmonių tikėjimus, iškelia sąsajas, kurios, savo ruožtu, išryškina ir skirtumus. Išeinant iš namų į lauką, pradedant valgyti ar dėkojant Dievui būtina „persižegnoti“, sako ji. Katalikai žegnodamiesi taria: „Vardan Dievo Tėvo ir Sūnaus ir Šventosios Dvasios“, o totoriai „žegnojasi“ tardami: „Bismillahi Rahmani Rahim“, t. y. „Vardan

31 Г. Мишкинене, 2005, с. 52.

32 М. Александрович, 1935, с. 372.

Alacho, Maloningojo, Gailestingojo“. Atvertusi maldą, kurią vadina „Tėve mūsų“, ji paaiškina, kad rusai turi „Господь“, lenkai – „Pan Bóg“, lietuviai – Dievą, o totoriai – Alachą, nesiveldama į platesnius pamąstymus, ar tai tas pats dievas, ar tarp jų esą kokių skirtumų. Jai tiesiog svarbu pasakyti, kad ji žino, kaip tą patį Dievą vadina kitataučiai ir kitatikiai kaimynai³³. Natūraliai perimami žodžiai, apibūdinantys skirtingus veiksmus konkrečiuose religiniuose kontekstuose, tačiau nurodantys bendrą jų intencijų vardiklį. Vyras iš Afindevičių ypatingo šeimos religingumo iš vaikystės nemena, tačiau jam įsiminė, kaip motina ant kepmos ruginės duonos kepalą kaskart įspausdavo pusmėnuliuką – šis veiksmas gali būti prilyginamas maldai, net jei negirdima ištariant žodžių. Jam sakrali vien ši atmintis, o mums tai liudija apie plika akimi nematomas sakralumo dimensijas kasdieniuose veiksmuose, kai santykis su laiku, lygiai tokia pačia kaip kaimynų krikščionių ar žydų žeme ir duona, paženklinamas islamiškąja (totoriška) pasaulėžiūra. Kartu ir totorių žemė prie Vokės paženklinama krikščioniškais simboliais, kurie vienais atvejais gali kelti nepasitenkinimą, kitais – būti priimami visiškai natūraliai. Tai atskleidžia toliau plėtojama piligrimystės Vokės erdvėje tema.

Piligrimystės erdvė. Mečetės, miziarai, bendrystė

Piligrimystė žinoma daugumoje religijų, tačiau ji nebūtinai yra susijusi su religiniais ritualais ir intencijomis, tačiau yra kriterijų, kurie leidžia tam tikrą žmonių elgseną priskirti šiam reiškiniui – tai kelionės ir nekasdieniškumo patirtis, ją lydintys dvasiniai, intelektualiniai ar socialiniai lūkesčiai, taip pat bendrystės patirtis. Kalbėti apie Vokės slėnį kaip totorių piligrimystės erdvę pirmiausia skatina Keturiasdešimt Totorių kaimo reikšmė, neatsiejama nuo čia esančios mečetės ir veikiančių kapinių. Ji tapo svarbiu dvasinio ir bendruomeninio gyvenimo centru ne tik Vokės apylinkių totoriams, bet ir XVII a. savų maldos namų netekusiems Trakų totoriams, o XX a. antroje pusėje nugriovus Lukiškių mečetę – ir Vilniaus apylinkių musulmonams. Gyvenimo pasakojimuose liudijama, kad kiekvieną penktadienį žmonės čia nesirinkdavo, atokiau esančių Vokės slėnio *akolicų* ir kaimelių musulmonai iki mečetės keliaudavo tik per didžiąsias metines šventes (kaip patys vadina – *kurbanus*), dalis šeimų stengdavosi nepraleisti jaunaties penktadienio:

Когда у нас младенковая пятница, первая четверть молодика, и попадает пятница – это называется *Младеньковий пѣнтек*. И тогда молятся. И ро-

33 L. Leparaskienė, 2021, p. 76.

дители садились, и мы уже были подученные, тоже садились рядышком, молились, исполняли все. [На арабском?] На арабском [...]. Чистенькое полотенце расстилали на скамеечку или даже на землю, что-то ложили под коленки.³⁴

Islame jaunas mėnulis turi ypatingą reikšmę skaičiuojant religinius metus, kiekvieno mėnesio pradžią, yra specialios maldos duajai, skaitomos danguje pasirodžius jaunam mėnesiui. S. Kričinskis aprašo, kad didesnėse *akolicose* būdavo meldžiamasi kiekvieną penktadienį, o mažesnėse – pirmą mėnesio penktadienį. Pamaldų metu chorų giedotos į litaniją panašios maldos *zikros*, primenančios dervišų praktikas ir itin graudinusios žmones³⁵. Vokės *akolicos* priskirtinos prie mažesniųjų, ypač lyginant su Baltarusijos teritorijoje buvusiu Murauščiznos totorkaimiu, kur dėl didesnės musulmonų bendruomenės žmonės buvo kiek labiau religingi; ši skirtumą pamini iš ten kilę pokalbininkai. Keturiasdešimt Totorių kaimo gyventojai mečetėje galbūt meldavosi dažniau, tačiau toliau gyvenantieji susirinkdavo rečiau dėl darbų gausybės, taip pat turgaus dienų (žr. įkliją Nr. IX). Kelionei reikėdavo susiruošti, galbūt nusiprausti pirtyje, dėl to šis įvykis visada buvo ypatingas ir gali būti prilyginamas piligrimystei. Senieji *miziarai* buvo ir tebėra lankomi dar rečiau, paprastai Ramadano pasninko metu, o jiems sunykus, ten būnama ne tiek fiziškai, kiek mintimis – pasakojant apie juos, juose palaidotus asmenis ir šių vietų sunaikinimo istorijas.

Keturiasdešimt Totorių kaime yra veikiančios totorių kapinės ir trejos senos – vienos prie mečetės ir dar dvejų, kurių prašalaičiui nepavyktų atrasti be vedlio. Tuo vedliu tyrimo metu tapo vietinė moteris (viena iš pristatyto faldžėjaus anūkių), parodžiusi ne tik šias, bet ir kitose gyvenvietėse neišlikusias, pasakojimus apie jas įpynusi į bendruomenės ir savo gyvenimo istoriją. Kelionės su ja po tas nedaugelio menamas vietas ir pažintis su kapinių lankymo tradicija Rytų Lietuvoje skatina kalbėti apie totoriškumą kaip sakralų matmenį turintį reiškinį, atsiskleidžiantį per poreikį bendrauti kelioms kartoms, palaikyti ryšį tarp gyvųjų ir mirusiųjų. Toji bendrystė palaikoma rengiant bendruomenės susitikimus totoriams šventose vietose: mečetėse, *miziaruose*, taip pat ten, kur vyksta didesni susitikimai su savaisiais (festai, *baliai* arba dabar – Sabantujai ir kultūros renginiai).

34 Liet. „Kai pas mus jaunaties penktadienis, pirmas jauno mėnulio ketvirtis – vadiname jį „Mlodękowsy pętek“. Ir tada meldžiasi. Ir tėvai sėdasi, ir mes jau buvome pamokyti, taip pat šalimais sėdomės, meldėmės, viską vykdėm. [Arabų kalba?] Arabų [...]. Klojomės švarutėlį rankšluostį ant suolo arba net ant žemės, kažką po keliais klodami.“

35 S. Kričinskis, 1993, p. 156.

Sakralumą galima atpažinti tiek religijoje, tiek kitose gyvenimo srityse, bet ne visose sakralumo apraiškose rasime religiją³⁶. Tai, kad Lietuvos totorių islamas įvardijamas kaip liaudiškas, reiškia, kad žmonių elgesys yra takus ir labiau veikia bendruomenei svarbių dėsnių, nei formalių religinių normatyvų. Gydomo magijos atvejai yra itin iliustratyvūs ir paveikūs liaudiškojo islamo pavyzdžiai, tačiau ne ką mažiau reikšmingos menkutės asmeninį dvasingumą liudijančios mąstymo, elgsenos raiškos, apčiuopiamos tik giluminių tyrimų metu. Jos padeda atitolti nuo bendrumų ir artėti prie detalių, paaiškinančių, kaip musulmoniškumas reiškiasi vietos totorių tapatumė.

Mečetė šiandien traukia ne vien totorius, bet ir kitus šalyje gyvenančius musulmonus, o kapinės pirmiausia buria totorius – *miziarų* lankymas yra ir šventinių apeigų dalis, ir kartu piligrimystė. Eidami į Trakus katalikai tik stabteli prie Vokės, o Vokės totoriai savo asmenines piligrimystes atlieka išilgai upės, lankydami vietas, kurios nebeturi kraštovaizdyje regimų totoriškumo ženklų. Tiesa, tai darančių asmenų nebėra daug. Kapinių išnykimas žmonių pasakojimuose siejamas su sunkiais istoriniais laikotarpiais – aptartu nepakantumo musulmonams XVII a. metu, Napoleono kariuomenės antplūdžio laikais, pasauliniais karais ir sovietmečiu.

Viena totorių prarastų vietų yra Liudvinavas, kurį totoriai visada pavadina senesniu vietovardžiu slaviška forma – *Prudiany*. Vyresni žmonės dar matydavo netoli geležinkelio Napoleono karo metu sugriautos mečetės pamatus, o sovietmečiu sunaikintame *miziare* paskutinis palaidotas musulmonas buvo lydinčios moters senelis. Pastebėjau, kad šie liūdni faktai jos pasakojime nuskamba be kaltinimų – tiesiog kaip negandų meto pasekmė. Tačiau kitame, dar senesniame atminties sluoksnyje įvykiai staiga įgauna dramatišką priežasties ir pasekmės ryšį, kuriame išryškėja įvykių kaltininkai, nukeliantys mus į P. Čiževskio laikus. Vyras iš Afindevičių tą metą apibūdina paprastai – „tada buvo atsiųstas jėzuitų desantas“, degė mūsų mečetės. Galbūt kraujo ir nebuvo daug pralieta, tačiau šventų vietų naikinimas ir atstūmimas per kasdienybės dalimi tapusią rašytinę kultūrą palieka žaizdą istorinėje atmintyje, turinčią didelį poveikį ir asmeninei atminčiai:

Vienu metu buvo sunaikintos vietovės. Jei Liudvinave su senais žmonėmis pakalbėsit – jie jums daug ką papasakos. Kaip jų protėviai į senus namus atvažiavo... Iki tol totoriai gyveno. Mano prosenelis Janas paskutinis ten palaidotas...

Vedlė plėtoja Liudvinavo-Prūdėnų temą užsimindama, kad išties kadaise musulmonai čia buvo „engiami“ (rus. *притесняли*); tada totoriams teko tuoktis

36 M. T. Evans, 2003, p. 36.

su „kitos nacijos“ žmonėmis, keisti tikėjimą. Įdomu, kad tuokimosi su kitos tautybės ar tikėjimo žmonėmis epizodas minėtojo vyro priskiriamas ne šiam laikotarpiui, bet totorių įsikūrimo pradžios naratyvui, kai šie esą tuokėsi su vietos kunigaikštystėmis ir tai pokalbininko vertinama kaip susibroliavimo su lietuviais aktas, tarytum išisaknijimo ritualas. Sovietmečiu vykęs kapinių naikinimas vyro pasakojime su prispaudimu nesiejamas, veikiau su absurdu, nenukreiptu į jokią konkrečią tautą. Ši netolima praeitis atvėrė galimybę pokalbininkams tapti pokyčių liudininkais ir atminties perteikėjais, suteikiant naikinimo aktui papildomų, bendruomenei svarbių reikšmių. Antai jų abiejų giminaitis, nusipirkęs karvę Afindevičiuose, vedėsi ją į Keturiasdešimt Totorių kaimą, kai buvo tiesiamas naujasis kelias į Trakus ties Trakų Voke. Statytojams būtinai prireikė naudoti Liudvinavo *miziaro* atkapius, išdraskant ir išmėtant žmonių kaulus. Išvydęs tuos kaulelius žmogelis juos surinko, nuvežė kiek toliau nuo kelio ir pasimeldęs su pagarba užkasė. Šis „teisingas“ elgesys buvo vienintelis įmanomas ritualas toje situacijoje, bent kiek užglaistantis traumą, galbūt net išperkantis vykdytojų kaltę. Tačiau padarytą šventvagystę atsimena žemė – šiame kelyje nuolat vyksta autoavarijų, kurias labiausiai pastebi būtent vietos totoriai, nes jie žino priežastį.

Merešlėnų atveju „išpirkimo“ ritualą atlieka katalikų kunigas – pašventina kelią, kuriame taip pat daugelį metų žūdavo žmonės. Dvasininkas galbūt nežinojo apie anksčiau čia buvusią totorių *akolicą*, mečetę ir kapines ir kad šios nelaimės galėtų būti šventvagystės atoveiksmis. Tiesiog, atsiliepdamas į tikinčiųjų prašymą „ką nors daryti“, nutarė pašventinti neramią žemę; todėl dabar musulmonų šventą vietą žymi iš antkapių statytų karvidžių griuvėsiai ir kryžius mečetės vietoje. Nesuklystume tai pavadinę paradoksu, tačiau mūsų vedlei šis krikščioniškas ritualas, rodos, yra priimtinas. Kaip ir tas kelių kaulelių užkasimas – švėstas vanduo, poteriai ir kryžius padeda panaikinti padarytą neteisybę. Ne glaistyti ją, o būtent panaikinti veiksmais, kurių racionalumas matuotinas tikėjimo paveikumu ir žmogiškos etikos matu, o ne denominacijų skirtimis. Jis pašventino (rus. *высвещил это место*) tą vietą – kelis kartus savo pasakojime kartoja moteris, tardama šį žodį lenkiškai, nes jos kaimynystės patirtyje katalikiškumas yra lenkiškas.

Мизяр где был, там знака нету. Там во время советской власти колхозы были, и на этом месте построили коровник. И эти все камни, это все шло на стройку коровника [...]. Но доярки, которые работали, особенно ночью дежурили – им показывались всякие страхи. Потому-что все это на костях было. [...] Мы здесь искали – ни одной могилы не нашли, один лишь камень. И одна женщина рассказала нам, что людей подогнали машиной, грузовые машины были. И они завязали повязки и очищали территорию, где

было кладбища. То они говорят – выкапывали такие большие кости, такие черепа, их там рвало... завязали повязками и грузили вручную лопатами на эти полуторки. И это, говорят, вывозили на какие-то постройки – и камни, и вместе человеческие кости были. Потом в этом месте было очень много аварий. Ехал один человек в эту сторону хорошо. Возвращается он назад, через пару часиков – опрокинулся, авария, и руку оторвало. Девушка ехала одна – тоже опрокинулась машина и она погибла. Так много в этом месте было аварий! А тут поляки живут, литовцы живут – рассказали ксэндзу Вайдатскому. Ксэндз тогда приехал, высвенцил это место и поставил на это место, где была мечеть, крест. Крест и теперь стоит. Он высвенцил это место.³⁷

Vietos praeiksmo naratyvas suardžius kapines totorių folklore žinomas iš padavimo apie Siniavkos (Baltarusija) kapines: stačiatikių kunigas paliepė suarti kapinių lauką, tačiau į kapines atvesti jaučiai susilaužė kojas. Tai kartojosi tris kartus. Galiausiai kunigas sapne išgirdo balsą, draudžiantį pasisavinti *miziarą*. Tą pačią naktį *miziarą* apsupo griovys ir atsirado kauburiai. Kapinės Lietuvos totorių religinėje pasaulėžiūroje yra šventos vietos, kai kurioms jų suteikiamos magiškos galios. Tokios buvo ir S. Kričinskio išsamiai aprašytos Lovčicų mečetės kapinės prie Naugarduko, išgarsėjusios kaip svarbi piligrimystės vieta dėl ten palaidoto šventu laikyto piemenėlio Kuntusio, pagal padavimą kasdien persikeldavusio pasimelsti prie Pranašo kapo. Pasak G. Miškinienės, Lietuvos totorių mitologijoje aptinkama šventų vietų sąvoka ir šventųjų gerbimas yra būdingas sufijų ordinų adeptams, liaudies islamo išpažinėjams, krikščionims, animistams, bet ne ortodoksiniam islamui³⁸.

37 Liet. „Neliko nė ženklų, kur būta *miziaro*. Sovietų valdžios laikais ten kolūkiai pas mus buvo, ir šioje vietoje pastatė karvidę. Ir visi akmenys buvo panaudoti karvidžių statybai [...]. Bet čia dirbusios melžėjos, kai budėdavo naktį, joms vaidenosi. Nes visa tai ant kaulų statyta [...]. Mes čia ieškojome kapų ir neradome nė vieno, tik vieną paminklą. Ir viena moteris mums pasakojo, kad atvarė čia žmones, atvežė automobiliais, krovininiais sunkvežimiais. Ir jos užsirišusios tokias juostas valė teritoriją, kur buvo kapinės. Tai jos, sako, iškasdavo tokius didelius kaulus, tokias kaukoles, jas ten supykindavo... tai užsirišusios tomis juostomis, rankomis ir lopetomis krovė į tas puspriekabas. Ir, sako, visą tą gabeno į kažkokias statybas – ir akmenys, ir žmonių kaulai kartu buvo. Vėliau toje vietoje buvo labai daug avarių. Toks žmogus važiavo į vieną pusę gerai. Už poros valandų grįždamas nesuvaldė automobilio, avarija, ir nutraukė ranką. Mergina viena važiavo – taip pat apsisvertė automobilis ir žuvo. Tiek daug avarių toje vietoje buvo! O čia gyvena lenkai, lietuviai – papasakojo Vaidotų kunigui. Kunigas tada atvažiavo, pašventino šitą vietą ir pastatė šitoje vietoje, kur buvo mečetė, kryžių. Kryžius ir dabar stovi. Jis pašventino šitą vietą.“

38 G. Miškinienė, 2014, p. 166.

Kapinių lankymo ir gerbimo atgarsių yra ir Vokės erdvėje – Ramadano pasninko metu, penktadieniais, mūsų vedlės močiutė kadais vesdavosi jos tuo metu dar mažą mamą į apylinkių kapines: seną *ziretę* (senos nebenaudojamos 4 ha kapinės netoli Keturiasdešimt Totorių kaimo, vadinamos lenk. *Wielka Drozdowska zirec*), Liudvinavo, Kozaklarų, Melekonių, Merešlėnų, Didžialaukio *miziarus*. Senoje *ziretėje* buvo toks pats šventas nežinomo teisuolio kapas, kaip ir minėtojo Kuntusio – jis pats apsidėjo akmenėliais, o kapo žemė galėjo gydyti ar apsaugoti. Nuo Keturiasdešimt Totorių kaimo iki Merešlėnų eiti reikėjo dešimt kilometrų – o tai jau prilygo tikrai visos dienos piligrimystei, kurios tikslas yra nepamiršti savų (žr. įkliją Nr. VIII). Šis atsiminimas ir sovietmečiu mulos Alėjaus Mustafovičiaus skatinimas lankytis ir melstis kapuose po penktadieninio *namazo* (t. y. pamaldų) išugdė ar įtvirtino asmeninį kai kurių asmenų polinkį lankyti esamus *miziarus*, domėtis pamirštais.

Malda prie savo artimųjų kapų švenčių metu reikšminga visiems Lietuvoje, Baltarusijoje ar Lenkijoje gyvenantiems totorių bendruomenės nariams, ir ne tik dėl religinių priežasčių. *Miziarų* lankymą galima vertinti kaip totoriškumą steigiantį (turint omenyje nenutrūkstamą tapatybės raidos procesą) ir jį palaikantį veiksmą, kintant laikams, papročiams ir religingumo intensyvumui. Pvz., Rytų Lietuvoje esančios Švenčionių kapinės totorių susibūrimų vieta tapo tada, kai dėl ankstesnio sovietų valdžios įsitvirtinimo Baltarusijos teritorijoje buvo sunaikinta Vidžių mečetė, buvęs Rytų Lietuvoje esančių totorių gyvenviečių dvasinis traukos centras. Sovietmečiu nelikus sienos tarp Baltarusijos ir Lietuvos Respublikų, atsikūrė to regiono totorių bendravimo tinklas, tik dabar turintis ne vieną, o kelis centrus. Susitinkant ne religinių švenčių metu, o pagal imamų nustatytą tvarką, į skirtingas vietas suvažiuodavo Ignalinos, Zarasų, Vidžių, Adučiškio totoriai. Tie suvažiavimai, pasak G. Miškinienės, vykdavo nudirbus pagrindinius pavasario darbus, kai galima trumpam palikti namus: gegužės pabaigoje susitikdavo Vidžiuose, toliau *festu* vadinama šventė tarsi keliavo į kitas vietas, o paskutinį rugpjūčio šeštadienį rengtas finalinis suvažiavimas Švenčionyse³⁹.

Miziarų lankymas suteikia sakralų dėmenį iš pirmo žvilgsnio profaniškam įvykiui ne tik dėl maldų, bet ir dėl to, kad kapinės yra totoriškos vietos *per se*. Mirusiųosius prausia ir laidoja kiti totoriai pagal islamo ir vietinius papročius (apdeda kauburėlius akmenukų eilėmis, nestato tvorų ir iškilių paminklų, nes prieš mirtį visi yra lygūs, nekerta medžių ir kt.), viskas vyksta taip, kaip darydavo kartų kartos. Totorių susitikimai kapinėse rodo, kaip mirties vieta tampa protėvių buveine, šeimų ir bendruomenės erdve, pašventinančia dabartį, steigiančia ateitį,

39 L. Leparaskienė, G. Miškinienė, 2019, p. 15.

projektuojančia jaunosios kartos ateitį. Keturiasdešimt Totorių kaimo atveju, kur matome visą kompleksą svarbių objektų, įskaitant ir naujai pastatytus bendruomenės namus – reikšminga yra visa gyvenvietė, kaip totoriška vieta religine ir socialine prasmėmis. Pasak vieno totoriaus iš Lentvario, jis į *namazą* važiuoja ne dėl tikėjimo, o dėl noro pabūti su savais, jį žavi „tos močiutės, tie sodai, ta žemė...“. Pasak jo, ir svečiams (musulmonams) iš kitų vietų šis kaimas palieka didžiulį įspūdį: vienas imamas iš Turkijos, vos pravėręs vartelius ir žengęs į *miziaro* apsupatą mečetės erdvę, susižavėjimo ištiktas sušuko – „Čia rojus, nenoriu iš čia išvažiuoti!“.

Išvados

Lietuvos totoriai daugybę šimtmečių telkėsi ir gyveno bendruomenėmis tose pačiose vietovėse, palikdami jose savo religinės ir etninės kultūros pėdsakus kraštovaizdyje. Kairiojo Nerio intako Vokės slėnis yra viena seniausių tokių vietovių. Šiandien totoriais save laikančių žmonių gyvena Keturiasdešimt Totorių kaime ir Grigiškių dalimi tapusiuose Afindevičiuose, tačiau palei upę išsibarsčiusių vietovardžių kiekis yra gerokai gausesnis. Kai kuriuose kaimuose totoriai nustojo gyventi gana neseniai, vyresni asmenys žino, kur yra išnykusios ar sunaikintos senosios kapinės ir mečetės. Jų gyvenimo pasakojimuose Vokės kraštovaizdis iškilo kaip daugelio kartų namų, protėvių kapų, tikėjimo ir taikios kaimynystės erdvė.

Straipsnyje, remiantis folkloristiniais lauko tyrimais, kurių metu kalbinti vietiniai aptariamoje teritorijoje gyvenantys totoriai, užrašyti jų gyvenimo pasakojimai, pasirinkta nagrinėti sakralųjį Vokės kraštovaizdžio matmenį. Sakralumą vertinant ne tik kaip religijos sričiai priklausančią dėmenį, bet ir kaip elgseną, mąstymo apie save, kitus ir supančią aplinką būdą. Atsispiriant nuo to, Vokės kultūrinė erdvė pristatoma iš trijų skirtingų perspektyvų. Pirmoji priklauso katalikiškai ir istorinės atminties kuriamai paradigmai, pagal kurią tai abstrakti totoriška erdvė, paribio, pakelės vieta, o totoriai joje yra „kiti“, „svetimi“. Nagrinėjama XVII a. su Trakais susijusių autorių raštija – P. Čiževskio „Alfurkanas“, M. K. Sarbievijaus epodė „Ketrios Mergelės Marijos mylios“ ir Trakų klebono S. Mankievičiaus „Trakų Dievo Motinos stebuklai“. Šis laikotarpis išskirtinis tuo, kad amžiaus pradžioje buvo inicijuota Dievo Motinos garbinimui skirta piligrimystės tradicija į Trakus. Suponuojama, kad ji turėjo keisti ir prie Vokės gyvenusių totorių gyvenimą, daryti įtaką jau nusistovėjusiems žmonių santykiams, požiūriui į aplinką, religiją. Nors ši literatūra atspindi tik vienos pusės laikyseną, joje matome atspindžius žmonių elgesio, liudijančio, kad kultūros ir religijos diktuojamos taisyklės būdavo pažeidžiamos, iškilus sveikatos problemų. Tuo metu vienas Trakų apylinkių totorius meldė pasveikimo prie Trakų Dievo Motinos paveikslo, o „Alfurkano“

autorius gydėsi drugį pas totorių faldžėjų, turėjusį dvarą prie Vokės. Lauko tyrimuose užrašyti pasakojimai apie galbūt paskutinį prie Vokės gyvenusį faldžėjų ir jo anūkių iš antrų ar trečių lūpų prisimintus gydymo atvejus priverčia pasižiūrėti į šias vietas kaip traukos erdvę, kur įvairių konfesijų žmonės keliaudavo tam, kad pasveiktų nuo neišgydomų ligų ir apsėdimų. Tai antroji Vokės kultūrinės erdvės suvokimo perspektyva. O trečiojoje perspektyvoje Vokės slėnis iškyla kaip totorių piligrimystės erdvė. Joje svarbiausias religinis centras yra Keturiasdešimt Totorių kaimo mečetė, o etnologinį praeities tikrovės audinį su dabartimi sujungiantys pasakojimai atveria egzistuojančių bei išnykusių kapinių svarbą. Lyginant su Rytų Lietuva, Vokės apylinkės išskirtinėmis kapinių lankymo tradicijomis neišsiskiria, tačiau jos yra ir čia. Veikiančios kapinės tebelankomos per šventes, Ramadano pasninką, o išnykusios ir sunaikintos ieškomos, atsimenamos, apie jas kalbama. Išskirtiniai yra kapinių išniekinimo ir šventvagystės išpirkimą liudijantys pasakojimai. Mąstydami apie tas vietas ir būdami jose totoriai susitinka su gyvais ir išėjusiais savaisiais, patirdami bendrystės jausmą su keliomis kartomis, praeitimi, steigdami ateitį, palaikydami totoriškumą ne tik savo gyvenamoje erdvėje, bet ir visoje buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje.

Bibliografija

- Aleksandrowicz M., 1935 – Mustafa Aleksandrowicz, „Legendy, znachorstwo, wróżby i gusła ludu muzułmańskiego w Polsce“, in: Rocznik Tatarski, 1935, t. 2, s. 368–376.
- Anglickienė L., 2006 – Laimutė Anglickienė, Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore, Vilnius: Versus Aureus, 2006.
- Czyżewski P., 2013 – Piotr Czyżewski, Alfurkan tatarski prawdziwy na czterdzieści części rozdzielony, wyd. Artur Konopacki, MKJdruk, Białystok, 2013.
- Daukšienė O., 2004 – Ona Daukšienė, „M. K. Sarbievijaus odės Švč. Mergelei Marijai: krikščioniškosios poezijos raidos atspindžiai (Stella Maris)“, in: Senoji Lietuvos literatūra, 18 knyga. Istorijos rašymo horizontai, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 170–180 [interaktyvus], in: <http://www.liti.lt/failai/e-zurnalai/SLL18/XVII Istri169-186.pdf> (2021-11-20).
- Evans M. T., 2003 – Matthew T. Evans, „The Sacred: Differentiating, Clarifying and Extending Concepts“, in: Review of Religious Research, Vol. 45, No. 1 (Sep., 2003), p. 32–47.
- Yacobi H., Misgav C., 2019 – Haim Yacobi, Chen Misgav, „The Geo-biographies of Spatial Knowledge: Regional Planning from Israel to Sierra Leone and Back“, Geo-Journal, Vol. 84, 2019, p. 1383–1401 [interaktyvus], in: https://www.researchgate.net/publication/327788015_The_Geo-biographies_of_Spatial_Knowledge_Regional_Planning_from_Israel_to_Sierra_Leone_and_Back (2021-11-29).

- Jasiūnaitė B., 2018 – Birutė Jasiūnaitė, Lietuvių velniavardžiai, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018.
- Konopacki A., 2013 – Artur Konopacki, Alfurkan tatarski prawdziwy na czterdzieści części rozdzielony, Białystok: MKJdruk, 2013.
- Kričinskis S., 1993 – Stanislovas Kričinskis, Lietuvos totoriai, iš lenkų kalbos vertė T. Bairašauskaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- Leparskienė L., 2021 – Lina Leparskienė, „Lietuvos totoriai. Totoriškumas šventose knygos ir avinėlio aukojime“, in: Būdas, 2021, Nr. 3, p. 74–82.
- Leparskienė L., 2022 – Lina Leparskienė, „Totorių Vokė. Istorinės atminties ir asmeni- nių patirčių erdvė“, in: Tautosakos darbai, 2022, t. 63, p. 62–80.
- Leparskienė L., Miškinienė G., 2019 – Lina Leparskienė, Galina Miškinienė, „Senas vynas naujame vynmaišyje, arba Apie atgimusią Sabantujaus šventę“ [Pokalbis], in: Būdas, 2019, Nr. 3, 2019, p. 14–21.
- Liutkevičienė D., Palovienė B., 2021 – Danutė Liutkevičienė, Birutė Palovienė, „Totoriai Lietuvių kalbos žodyno pasaulėvaizdyje“, in: Verbum, 2021, t. 12, [interaktyvus], in: <https://www.zurnalai.vu.lt/verbum/article/view/24689/23952> (2021-11-13).
- Mankiewicz S., 2013 – [Symon Mankiewicz] 1645. Knygos „Kościoł farski trocki, cudami Przenaśwetszey Bogarodzice Panny Maryey objaśniony a prez xiędza Symona Mankiewicza biskupstwa Zmudzkiego dyocesianana nowo na świat wystawiony“ vertimas į lietuvių kalbą: „Trakų Dievo Motinos stebuklai. Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios Dievo Motinos – Lietuvos Globėjos – paveikslu vainikavimo (1718 m. rugsėjo 4 d.) 300-osioms metinėms“, sud. Stasys Yla, Trakai: Voruta, 2013.
- Miškinienė G., 2014 – Galina Miškinienė, „Lietuvos totorių padavimai: tarp mito ir realybės“, in: Tautinės mažumos Lietuvoje: virsmas ir atmintys, sud. A. Stepukonis, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014, p. 165–173, 267–268.
- Nedzinskaitė Ž., 2011 – Živilė Nedzinskaitė, „Virtute pugnans, non numero viri: 1621 m. Chotyno mūšis Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus kūryboje ir LDK jėzuitų poetikos bei retorikos paskaitose“, in: Senoji Lietuvos literatūra, Istoriniai mūšiai senojoje Lietuvos raštijoje: nuo Livonijos karo iki XVIII a., 2011, kn. 32, p. 115–116.
- Nugent M., 2008 – Maria Nugent, „Mapping Memories: Oral History for Aboriginal Cultural Heritage in New South Wales, Australia“, in: Oral History and Public Memories, ed. Paula Hamilton and Linda Shopes, Temple University Press, Philadelphia, 2008, p. 47–65.
- Račiūnaitė-Paužuolienė R., Lukauskaitė A., 2012 – Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė, Aušra Lukauskaitė, „Lietuvos totorių laidotuvių ir mirusiųjų minėjimo papročiai (XX a. vidury – XXI a. pradžia)“, in: Liaudies kultūra, 2012, Nr. 5, p. 44–53.
- Sarbievijus M. K., 1995 – Motiejus Kazimieras Sarbievijus, Lemties žaidimai = Ludi fortunae, parengė E. Ulčinaitė, iš lot. k. vertė O. Daukšienė, R. Katinaitė, E. Ulčinaitė, Vilnius: Baltos lankos, 1995.
- Savukynas V., 2012 – Virginijus Savukynas, Istorija ir mitologijos: tapatybės raiškos XVII–XIX amžiaus Lietuvoje, Vilnius: Viešosios politikos strategijų centras, 2012.
- Skujytė-Razmienė A., 2016 – Asta Skujytė-Razmienė, „„Šis arklis būtų manas, bet lau-

- kas“: raitelio ir arklio įvaizdžių reikšmė drugio ligos kontekste“, *Liaudies kultūra*, 2016, Nr. 3, p. 26–34.
- Tyszkiewicz J., 1989 – Jan Tyszkiewicz, *Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejów XIII–XVIII w.*, Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe, 1989.
- Vaitkevičienė D., 2008 – Daiva Vaitkevičienė, *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
- Дзекан М. М., 2014 – Марек М. Дзекан, „Кахин? Шаман? Колдун? Как стать фалджем по хамаилу Александровича“, in: *Tiurkų istorija ir kultūra Lietuvoje*, red. T. Bairašauskaitė, G. Miškinienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014, p. 213–226.
- Мишкинене Г., 2005 – Галина Мишкинене, „Очерк истории и культуры литовских татар“, in: *Диаспоры*, 2005, № 2, p. 40–62.
- Сынкова И., 2014 – Ирина Сынкова, „Религиозная письменность белорусских татар в послевоенный период: конец традиции. История и культура тюрков в Великом Княжестве Литовском“, in: *Tiurkų istorija ir kultūra Lietuvoje*, red. T. Bairašauskaitė, G. Miškinienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014, p. 185–195.
- Сынкова И., 2017 – Ирина Сынкова, „Знахарскія тэксты ў кантэксце традыцыйнай культуры беларускіх татар“, in: *Poznańskie Studia Polonistyczne Seria Językoznawcza*, 2017, Vol. 24 (44), Nr. 2, [interaktyvus], in: <https://core.ac.uk/download/154440813.pdf> (2021-10-11).

Šaltiniai

- Sorkina Ina, „Дятлово – город в Гродненской области, административный центр Дятловского района“ [interaktyvus], in: <https://shtetlroutes.eu/en/dzyatlava-cultural-heritage-card/> (2021-12-05).

Bibliography (Transliteration)

- Aleksandrowicz M., 1935 – Mustafa Aleksandrowicz, „Legandy, znachorstwo, wróżby i gusła ludu muzułmańskiego w Polsce“, in: *Rocznik Tatarski*, 1935, t. 2, s. 368–376.
- Anglickienė L., 2006 – Laimutė Anglickienė, *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*, Vilnius: Versus Aureus, 2006.
- Czyżewski P., 2013 – Piotr Czyżewski, *Alfurkan tatarski prawdziwy na czterdzieści części rozdzielony*, wyd. Artur Konopacki, MKJdruk, Białystok, 2013.
- Daukšienė O., 2004 – Ona Daukšienė, „M. K. Sarbievijaus odės Švč. Mergelei Marijai: krikščioniškosios poezijos raidos atspindžiai (Stella Maris)“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 18 knyga. Istorijos rašymo horizontai, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 170–180 [interaktyvus], in: <http://www.llti.lt/failai/e-zurnalai/SLL18/XVIII1str169-186.pdf> (2021-11-20).
- Dzekan M. M., 2014 – Marek M. Dzekan, „Kachin? Shaman? Koldun? Kak stat' faldzeem (po hamailu Aleksandrovitcha)?“, in: *Tiurkų istorija ir kultūra Lietuvoje*,

- red. T. Bairašauskaitė, G. Miškinienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014, p. 213–226.
- Evans M. T., 2003 – Matthew T. Evans, „The Sacred: Differentiating, Clarifying and Extending Concepts“, in: *Review of Religious Research*, Vol. 45, No. 1 (Sep., 2003), p. 32–47.
- Yacobi H., Misgav C., 2019 – Haim Yacobi, Chen Misgav, „The Geo-biographies of Spatial Knowledge: Regional Planning from Israel to Sierra Leone and Back“, *GeoJournal*, Vol. 84, 2019, p. 1383–1401 [interaktyvus], in: https://www.researchgate.net/publication/327788015_The_Geo-biographies_of_Spatial_Knowledge_Regional_Planning_from_Israel_to_Sierra_Leone_and_Back (2021-11-29).
- Jasiūnaitė B., 2018 – Birutė Jasiūnaitė, *Lietuvių velniavardžiai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018.
- Konopacki A., 2013 – Artur Konopacki, *Alfurkan tatarski prawdziwy na czterdzieści części rozdzielony*, Białystok: MKJdruk, 2013.
- Kričinskis S., 1993 – Stanislovas Kričinskis, *Lietuvos totoriai, iš lenkų kalbos vertė T. Bairašauskaitė*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- Leparskienė L., 2021 – Lina Leparskienė, „Lietuvos totoriai. Totoriškumas šventose knygose ir avinėlio aukojime“, in: *Būdas*, 2021, Nr. 3, p. 74–82.
- Leparskienė L., 2022 – Lina Leparskienė, „Totorių Vokė. Istorinės atminties ir asmeniųjų patirčių erdvė“, in: *Tautosakos darbai*, 2022, t. 63, p. 62–80.
- Leparskienė L., Miškinienė G., 2019 – Lina Leparskienė, Galina Miškinienė, „Senas vynas naujame vynmaišyje, arba Apie atgimusią Sabantujaus šventę“ [Pokalbis], in: *Būdas*, 2019, Nr. 3, p. 14–21.
- Liutkevičienė D., Palovienė B., 2021 – Danutė Liutkevičienė, Birutė Palovienė, „Totoriai Lietuvių kalbos žodyno pasaulėvaizdyje“, in: *Verbum*, 2021, t. 12, [interaktyvus], in: <https://www.zurnalai.vu.lt/verbum/article/view/24689/23952> (2021-11-13).
- Mankiewicz S., 2013 – [Symon Mankiewicz] 1645. *Knygos „Kościoł farski trocki, cudami Przenaśwetszey Bogarodźice Panny Maryey objaśniony a prez xiędza Symona Mankiewicza biskupstwa Zmudzkiego dyocesianana nowo na świat wystawiony“ vertimas į lietuvių kalbą: „Trakų Dievo Motinos stebuklai. Trakų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios Dievo Motinos – Lietuvos Globėjos – paveikslų vainikavimo (1718 m. rugsėjo 4 d.) 300-osioms metinėms“*, sud. Stasys Yla, Trakai: Voruta, 2013.
- Mishkinene G., 2005 – Galina Mishkinene, „Ocherk istorii i kultury litovskih tatar“, in: *Diaspory*, 2005, Nr. 2, p. 40–62.
- Miškinienė G., 2014 – Galina Miškinienė, „Lietuvos totorių padavimai: tarp mito ir realybės“, in: *Tautinės mažumos Lietuvoje: virsmai ir atmintys*, sud. A. Stepukonis, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014, p. 165–173, 267–268.
- Nedzinskaitė Ž., 2011 – Živilė Nedzinskaitė, „Virtute pugnans, non numero viri: 1621 m. Chotyno mūšis Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus kūryboje ir LDK jėzuitų poetikos bei retorikos paskaitose“, in: *Senoji Lietuvos literatūra, Istoriniai mūšiai senojoje Lietuvos raštijoje: nuo Livonijos karo iki XVIII a.*, 2011, kn. 32, p. 115–116.
- Nugent M., 2008 – Maria Nugent, „Mapping Memories: Oral History for Aboriginal Cultural Heritage in New South Wales, Australia“, in: *Oral History and Public*

- Memories, ed. Paula Hamilton and Linda Shopes, Temple University Press, Philadelphia, 2008, p. 47–65.
- Račiūnaitė-Paužuolienė R., Lukauskaitė A., 2012 – Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė, Aušra Lukauskaitė, „Lietuvos totorių laidotuvių ir mirusiųjų minėjimo papročiai (XX a. vidurys – XXI a. pradžia)“, in: Liaudies kultūra, 2012, Nr. 5, p. 44–53.
- Sarbievijus M. K., 1995 – Sarbievijus Motiejus Kazimieras. Lemties žaidimai = Ludi fortunae, parengė E. Ulčinaitė, iš lot. k. vertė O. Daukšienė, R. Katinaitė, E. Ulčinaitė, Vilnius: Baltos lankos, 1995.
- Savukynas V., 2012 – Virginijus Savukynas, Istorija ir mitologijos: tapatybės raiškos XVII–XIX amžiaus Lietuvoje, Vilnius: Viešosios politikos strategijų centras, 2012.
- Synkova I., 2014 – Irina Synkova, „Religioznaya pis'menost' belorusskikh tatar v poslevoennyj period: konec tradicii. Istorija i kul'tura tiurkov v Velikom Knyazhestve Litovskom“, in: Tiurkų istorija ir kultūra Lietuvoje, red. T. Bairašauskaitė, G. Miškinienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014, p. 185–195.
- Skujytė-Razmienė A., 2016 – Asta Skujytė-Razmienė, „„Šis arklis būtų manas, bet laukas“: raitelio ir arklio įvaizdžių reikšmė drugio ligos kontekste“, Liaudies kultūra, 2016, Nr. 3, p. 26–34.
- Tyszkiewicz J., 1989 – Jan Tyszkiewicz, Tatarzy na Litwie i w Polsce. Studia z dziejów XIII–XVIII w., Warszawa: Państw. Wyd. Naukowe, 1989.
- Vaitkevičienė D., 2008 – Daiva Vaitkevičienė, Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.

Sources

- Sorkina Ina, „Djatlovo – gorod v Grodnenskoj oblasti. Administrativnyj centr Djatlovskogo rajona“ [interaktyvus], in: <https://shtetlroutes.eu/en/dzyatlava-cultural-heritage-card/> (2021-12-05).

SACREDNESS OF THE LANDSCAPE OF VOKĖ RIVER IN THE GEOGRAPHY OF TATAR LIFE STORIES

Summary. The cultural landscape of the Vokė River (the right confluent of Neris) in the article is approached as sacred space for local Lithuanian Tatars, who have settled near this river in the end of the 14th century. There are many Tatar origin place names along Vokė, indicating how densely the area was inhabited by this Muslim community. Some villages ceased to be inhabited quite a long time ago, although older people know the precise places of the old cemeteries and mosques that have vanished or were destroyed. In their life stories the landscape of Vokė emerged as a home of many generations, space of ancestral graves and Muslim faith, as well as a realm of peaceful neighbourhood with Christians and Jews. The life stories of the Tatars from the village of Keturiasdešimt Totorių (Old Russian – Sorok Tatory, Eng. – Forty Tatars) and former Tatar settlement of Afindeviči (now part of Grigiškės town) provided pretext to explore the given territory as spiritual realm. The sacredness in the article is seen not only as a domain

of religion, but also as a behaviour, a way of thinking about oneself, others and the surrounding environment. In 2020–2022 recorded life stories are analysed in the context of Christian literature from the 17th century, when Vokė River was inscribed in the sacred Catholic geography as a meaningful landmark of pilgrimage from Vilnius to Trakai. And it was one of the factors that negatively changed attitudes towards Muslim in this epoch of Counterreformation.

Cultural space of the Vokė River in the article is presented from three different perspectives. The first one belongs to the paradigm of the Catholic worldview, reflected in the 17th century literature of the authors related to Trakai: the anti-Muslim text written by Piotr Czyżewski entitled “The Real Tatar Alfurkan Divided into 40 Parts”, the religious cycle of epodes of Mathias Casimirus Sarbievius, entitled “The Four Miles of Virgin Mary or A Joyous Public Procession to the Temple of the Virgin Mary in Trakai” and the book by the dean of Trakai Symon Mankiewicz “The Trakai Parish Church, the Miracles of Our Lady Mother of God explained, by the Priest Symon Mankiewicz of the bishopric of Samogitia diocese newly exposed to the world”. Even though this literature reflects the attitude towards Muslims of only one side, it also testifies people’s behaviour where rules dictated by culture and religion were violated when danger to health or life arose. As follows from this literature, at that time the Muslim could pray at the image of Our Lady of Trakai, and a Christian seek to cure the disease with help of Tatar ‘sorcery’. Therefore, the second perspective explores Vokė as a space that has attracted people of various denominations in search for help to recover health and spiritual state of mind thanks to knowledge and mysterious power of Tatar healers, known as ‘faldjey’ (Pol. *faldziej*). The portrait and activities of probably the last faldjey from those places was illuminated by his living granddaughters, whose childhood has passed listening for incredible stories of grandfather power over demons.

In the third perspective, the Vokė River valley emerges as a place of Tatar pilgrimage. The most important religious centre here is the mosque of the village of the Forty Tatars, meanwhile the memory stories reveal the importance of existing and disappeared cemeteries. Operating cemeteries are still visited during Muslim holidays and Ramadan, and those that have disappeared are remembered via storytelling. While moving to those places both mentally and physically, local Tatars keep ties with their living and deceased compatriots, experiencing a sense of ‘tatariness’ and resilience of identity as well as reconciliation with history and neighbourhood they were ought to live.

Keywords: Vokė River valley, cultural landscape, pilgrimage, faldjey, healing magic, visiting Tatar cemeteries (*Mizar*).

Lina Leparskienė, humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto mokslo darbuotoja.

Lina Leparskienė, PhD (Humanities), Researcher at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore.